

účasti [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volby.cz/pls/kz2000/kz4?xjazyk=CZ&xdatum=20001112>.

¹³ EU Office Česká spořitelna pro Měsíčník EU aktualit Česká spořitelna červen 2009 na téma Přípravné kroky pro zavedení eura v ČR dále pokročily // Hospodářské noviny. – 2009. – 23. června.

¹⁴ Vintrová R. Česká a slovenska ekonomika 15 let po rozdělení / R. Vintrová // Politická ekonomie. – 2008. – № 4. – S. 462.

¹⁵ Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství, podepsaná v Lisabonu dne 13. prosince 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:CS:HTML>.

¹⁶ Permanent Representation of the Czech Republic to the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mzv.cz/representation_brussels/en/index.html.

¹⁷ European Parliament election, 2004 (Czech Republic) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/European_Parliament_election,_2004_\(Czech_Republic\)](http://en.wikipedia.org/wiki/European_Parliament_election,_2004_(Czech_Republic)).

¹⁸ Kárníková A. Czech Republic / Anna Kárníková // The 2009 Elections to the European Parliament Country Reports / Edited by Wojciech Gagattek. Foreword by Yves Mény. – Florence (Italy): European University Institute, 2010. – P. 65.

¹⁹ Message from Mirek Topolánek, Prime Minister of the Czech Republic, from 1 December 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eu2009.cz/en/czech-presidency/czech-presidency-4014/>.

²⁰ Král D., Bartovic V., Rihácková V. The 2009 – Czech EU Presidency: Contested Leadership at a Time of Crisis / David Král, Vladimír Bartovic and Vera Rihácková. – Stockholm : Swedish Institute for European Policy Studies, 2009. – P. 37.

²¹ Martin Bursik to go to Japan and the USA: Copenhagen agreement on climate protection and emission trading // Czech Presidency : Press Release. – 2009. – 13 March.

²² Král D., Bartovic V., Rihácková V. The 2009 – Czech EU Presidency: Contested Leadership at a Time of Crisis. – P. 69-70.

УДК: 324:[341.624:061.1СНД]

© Євгенія Юрійчук
(м. Чернівці)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ ТА РЕФЕРЕНДУМАМИ ВІД СНД

Євгенія Юрійчук. Концептуальні засади трансформації спостереження за виборами та референдумами від СНД. У статті прослідковано прагнення Російської Федерації сформувати власні підходи до міжнародних відносин, які базовані на певній цивілізаційній унікальності як найбільшої європейської нації та можливості самостійних шляхів реалізації принципів свободи та демократії, створити нову колективну ідентичність. Проаналізовано результати досліджень інтеграційних орієнтацій населення тих пострадянських держав, де є численна російськомовна діаспора, як основи для нової колективної ідентичності; прослідковано взаємозв'язок динаміки інтеграційних процесів в межах СНД з електоральними кампаніями.

Показано прагнення применшити значення спостереження від міжнародних організацій для міжнародної легітиматії виборів, щонайменше на пострадянському просторі, обмежити його спостереженням від євразійських організацій (СНД, ШОС) як більш «лояльних» до їхніх членів і дотримання прав людини, та прагнення поступово відмовитися від спостереження з боку ОБСЄ, а то й ліквідувати інститут міжнародного спостереження як такий.

Ключові слова: спостереження, СНД, ОБСЄ, «суверенна демократія».

Евгения Юрийчук. Концептуальные основы трансформации наблюдения за выборами и референдумами от СНГ. В статье прослежены стремление Российской Федерации сформировать собственные подходы к международным отношениям, которые основаны на определенной цивилизационной уникальности как крупнейшей европейской нации и возможности самостоятельных путей реализации принципов свободы и демократии, создать новую коллективную идентичность. Проанализированы результаты исследований интеграционных ориентаций населения тех постсоветских государств, где есть многочисленная русскоязычная диаспора, как основы для новой коллективной идентичности; прослежена взаимосвязь динамики интеграционных процессов в рамках СНГ с электоральными кампаниями. Показано стремление уменьшить значение наблюдения от международных организаций для международной легитимации выборов, по меньшей мере на постсоветском пространстве, ограничить его наблюдением от евразийских организаций (СНГ, ШОС) как более «лояльных» к их членам и соблюдению прав человека, постепенно отказаться от наблюдения со стороны ОБСЕ, а то и ликвидировать институт международного наблюдения как таковой.

Ключевые слова: наблюдение, СНГ, ОБСЕ, «суверенная демократия».

Yevheniya Yuriyevna. The Conceptual Basic Landmark for Transformation of Elections and Referendum Observation by the CIS States. The article examined the Russian Federation aspiration to form its own approaches to international relations based on certain civilizational uniqueness as the largest European nation and independent ways to implement the principles of freedom and democracy, to create a new collective identity. There were analyzed the results of the research of the integration orientations of the population of those former Soviet states, where there is a large Russian-speaking diaspora as a basis for a new collective identity; there was examined the interconnection of integration processes dynamics within the CIS with electoral campaigns.

There was shown an aspiration to diminish the importance of observation by international organizations for international legitimation of elections, at least in the post-Soviet space, to limit it by observations of Eurasian organizations (CIS, SCO) as more «loyal» to their members and human rights, and the desire to gradually abandon the OSCE observation or even liquidate the international observation as such.

Key words: observation, CIS, OSCE, «sovereign democracy».

Протягом останніх десятиліть у виборчих процесах на теренах колишнього СРСР набуває інституціоналізації новий механізм – міжнародного спостереження за виборами та референдумами. Проте, якщо протягом 90-х років цей процес відбувався на основі політико-правових міжнародних (ООН) і європейських демократичних стандартів (ОБСЕ), то з початку 2000-х років держави СНД здійснюють спроби не тільки розробити і запровадити власні норми спостереження, а й поширити їх для обов'язкового використання на території інших держав. Для цього використовують низку політико-філософських аргументів на зразок концепцій «реального суверенітету» (А. Кокошкін) і «суверенної демократії» (В. Сурков). Проте поки що ці аспекти їх діяльності перебувають поза пильною увагою як вітчизняних, так і зарубіжних учених, хоча й потребують нагального аналізу. Здебільшого вивчають зміст і концептуальну спроможність «реального суверенітету» та «суверенної демократії» (І. Балахін, С. Жигжитов, Л. Поляков, К. Кузнецова, Р. Саква). Оскільки для України все ще актуальною є проблема своєрідного цивілізаційного вибору: перебувати під сферою впливу світових і європейських стандартів, чи переходити на євразійські та, відповідно, в черговий раз змінювати нормативну базу виборів і референдумів щодо спостереження, тому звернення до зазначеної проблематики видається досить слушним. Отож, маємо на меті з'ясувати використання концептуальні засад «реального суверенітету» та «суверенної демократії»

щодо трансформації інституту спостереження в державах СНД.

З другої половини 2000-х років Росія послідовно прагне укріпитися в статусі держави з «реальним суверенітетом»¹, самостійно реалізовувати внутрішню, зовнішню та оборонну політику, виробити власні підходи до міжнародних відносин, які базовані на певній цивілізаційній унікальності як найбільшої європейської нації, а звідси – особливий підхід до формату відносин з іншими державами та народами. Апелюючи до імовірної протидії з боку інших «реально суверенних» держав щодо укріплення її позицій на міжнародній арені як самостійного центру сили Росія стала на шлях демократизації політичної системи, але своєрідним шляхом. Суть його зводиться до такої позиції на міжнародній арені, яка визначалася б тільки усередині країни, до можливості самостійних шляхів реалізації принципів свободи та демократії «з урахуванням історичної, геополітичної та іншої специфіки». Ці принципи заплановано поширювати на єдиний економічний, гуманітарний і правовий пострадянський простір, для чого потрібна «синхронізація темпів і параметрів реформаторських процесів у Росії та державах Співдружності», підтримка російських співвітчизників за кордоном². Це означає передусім створення модельного законодавства для цих держав і підтримку російськомовного населення як електорату політичних сил, що підтримують євразійську інтеграцію, та формування гуманітарної єдності – російськомовного простору шляхом єдиної інформаційної політики.

В основі такого підходу покладено теорію «суверенної демократії», ідеї якої в своїй основі спираються на концепції синтезу західної та східної культур, створення окремого місця розвитку для специфічної культури. Про них йдеться у працях багатьох філософів і вчених XIX-XX століть: П. Чаадаєва, І. Лисяка-Рудницького, М. Трубецького, Г. Флоровського, В. Соловйова, О. Шпенглера, М. Вебера, Л. Гумільова, С. Хантінгтона. Якщо в другій половині 90-х років XX ст. ще обговорювали можливість використання моделі створення нової ідентичності на пострадянському просторі «від протилежного», тобто протиставлення «своїх» «чужим», то представники сучасної політичної та філософської думки Росії пропонують створення нової колективної ідентичності з використанням практики мультикультуралізму, політичний зміст якого осмислюють у термінах відповідності соціального порядку «принципам соціальної справедливості», «нормам та ідеалам демократії», «правам на індивідуальне та культурне самовираження», «власну ідентичність». Інституціональні підстави мультикультуралізму нерідко розкриваються в контексті конкретних соціальних технологій та юридичних практик тієї чи іншої держави, на чому наголошує К. Завершинський³. На його думку, демокра-

тичні цінності, запропоновані в контексті цивілізаційної місії російської нації, помножені на національні інтереси, повинні збагачувати й зміцнювати історичну спільність пострадянського простору⁴. Оскільки демократія уособлює, насамперед, європейські цінності, то формування іміджу держави, що їх уособлює, пов'язане з російськими цілями, дозволяє ментально об'єднати націю. Тобто спостерігаємо прагнення конструювати ідентичність у багатонаціональній державі для збереження нації.

Універсальною формою політичного устрою нації в умовах глобалізації в Росії вбачають саме «суверенну демократію», оскільки вона дозволяє покінчити із «парадом суверенітетів» всередині федеративної держави, надає нового забарвлення поняттю «демократія» в політичній системі та сприяє її якісному оновленню на основі прийнятого 2006 р. нового стратегічного курсу партії «Единая Россия».

Під «суверенною демократією» ідеолог цього концепту В. Сурков розуміє «спосіб політичного життя суспільства, за якого влада, її органи обираються, формуються і спрямовуються виключно російською нацією в усьому її розмаїтті та цілісності заради досягнення матеріального добробуту, свободи і справедливості усіма громадянами, соціальними групами і народами, що її утворюють»⁵. При цьому «націю» трактують як «демократію», тобто йдеться про Росію як суверенну демократичну націю. Мета концепції «суверенної демократії» – вираження сили та гідності російського народу через розвиток громадянського суспільства, надійної держави, конкурентоспроможної економіки та ефективного механізму впливу на світові події. Іншими словами – на основі економічних успіхів «ліберальна енергетична імперія» повинна повернути для «світової держави другого рангу» перші позиції, спершу – на пострадянському просторі, який в умовах поглиблення глобалізації залишається ареною суперництва, конкуренції й навіть боротьби з такими геополітичними акторами, як США, ЄС, КНР, Іран, Туреччина, арабські держави.

К. Кузнєцова, російський політолог, директор європейських програм Центру дослідження постіндустріального суспільства, розмірковуючи про демократизацію пострадянських держав, для ідентифікації легітимних чи нелегітимних з погляду демократії, використовує термін «зовнішньополітична ідентичність». Тобто суверенна держава вільна «самостійно вибрати форму правління, до того ж не обов'язково демократичну»⁶, з якою її потім будуть ідентифікувати та легітимувати. Дослідниця вказує на наявність криз зовнішньополітичної ідентичності, зумовлених тим, що 1) для багатьох країн демократія не є безумовною цінністю; 2) щораз більший супротив демократизації пов'язаний з методами насадження демократичних режимів⁷ (гуманітарні інтервенції, економічний шантаж і воєнно-полі-

тичний тиск, отримання контролю над політичною елітою, створення системи фінансових стимулів). К. Кузнєцова тісно пов'язує демократизацію та зовнішньополітичні орієнтири держав: «Під демократизацією «ззовні» розуміємо таку стратегію поведінки західних держав, яка визначалася б не позитивною (чи «наступальною»), а негативною (чи «оборонною») зовнішньополітичною програмою»⁸. Таке бачення демократизації узгоджується з концепцією «суверенної демократії».

Росія прагне забезпечити для себе такий політико-правовий механізм участі в глобальних процесах, який би дозволив їй, не відмовляючись від міжнародних демократичних цінностей, мінімізувати їх використання як засобу тиску особливо у галузі дотримання прав людини (виборчих зокрема). Це можливо було б за допомогою створення нового міжнародного органу із захисту прав і свобод людини, а саме Євразійського гуманітарного суду, проведення референдумів з реалізації тих напрямків міжнародного співробітництва, які можуть спричинити обмеження суверенітету.

Геополітичні плани Росії мають підґрунтя у вигляді результатів регулярних досліджень інтеграційних орієнтацій населення тих пострадянських держав, де є численна російськомовна діаспора⁹. Загалом мешканці цих країн доволі позитивно ставилися до двосторонніх зв'язків як із державами ЄС, так і СНД, безвізового та безмитного режимів, але їх уподобання коливалися щодо більшої інтеграції в межах цих організацій. Населення Росії, Вірменії та Казахстану досить помірковано ставилося до інтеграційних проєктів. Суто проєвропейська орієнтація характерна для значної частини населення Латвії, Молдови, Грузії, західних територій України, а останнім часом частково Вірменії та Азербайджану (разом із протурецькою орієнтацією). Порівняно незалежну позицію займали мешканці Узбекистану та Туркменістану.

Для перспективи утворення об'єданого союзу Росії, України, Білорусі, Казахстану показники опитувань були найвищими в Киргизстані, Білорусі, східних районах України, Придністровському та Гагаузькому регіонах Молдови. За результатами дослідження, у СНД, як і у ідеї відновленого СРСР, перспектив мало. Динаміку цих процесів пов'язують з електоральними кампаніями. Найнижчі показники прагнення до інтеграції в межах СНД збігаються з часом легітимаційних криз та президентськими (парламентськими) виборами¹⁰. Одночасно вивчалася відношення росіян до світових лідерів – ЄС, США, визначалося відношення до політики США в світі та готувався ґрунт «громадської думки» для повернення світового лідерства РФ на чолі з В. Путіним.

Британський професор російської та європейської політики Кентського університету Р. Саква, коментуючи думку ідеолога «суверенної демокра-

тії» В. Суркова про те, що універсальної демократії не існує, а є лише визначені форми, які відображають традиції, політичну культуру і психологію певної країни», доходить висновку, що політик використовує давню «традицію національного самоствердження на тлі реальних та уявних зовнішніх ворогів». Саме з таких позицій ця традиція знаходить відгук у сучасній Росії, що прагне сформувати власну політичну ідентичність, яка одночасно була б не схожа на інші, і була б частиною ширших шаблонів сучасності¹¹.

Фахівці спеціально створеного Центру досліджень конституційно-правових засад суверенної демократії розробляють правові засади теорії «суверенної демократії»¹². З огляду на виборчі та референдні процеси їх розглядає Голова ЦВК РФ В. Чуров. Особливу увагу він звертає на проблеми міжнародної оцінки виборів в умовах геополітичних змін кінця ХХ – початку ХХІ століть і практики різних місій з демократизації й спостереження за демократичними виборами¹³. Але загальна оцінка міжнародних експертів виборів і референдумів щодо демократизації політичних процесів не є для нього на першому місці. Найважливішими йому видаються: вироблення загальних принципів оцінки виборів та референдумів і відповідальність міжнародних організацій за винесені оцінки. Питання ж про їх відповідність прийнятим держави перед міжнародною спільнотою є другорядним.

Відповідно до Декларації ООН від 27 жовтня 2005 р. міжнародне спостереження за виборами включає: систематичний, всеосяжний і ретельний збір інформації про закони, процеси й інститути, що мають відношення до проведення виборів, та про інші фактори, що стосуються загальних обставин проведення виборів; об'єктивний і кваліфікований аналіз такої інформації; оприлюднення висновків щодо характеру процесу виборів на основі найвищих стандартів стосовно точності інформації й об'єктивності аналізу¹⁴. Делегації спостереження, моніторингові комісії ставлять перед собою завдання залежно від установок організації, що направляє на вибори, та масштабу присутності на виборах.

Діяльність ООН має на меті сприяти державам у проведенні вільних та справедливих виборів, які проходять в атмосфері дотримання норм у галузі прав людини та сприйняті всіма верствами суспільства як легітимні, і зводяться до надання консультативних послуг та технічної допомоги. У резолюціях ГА ООН визначено порядок надання, підвітність щодо надання допомоги як у проведенні національних виборів¹⁵, так і після них «для забезпечення неперервності та стабільності процесу демократизації»¹⁶. Сформульовані також принципи спостереження.

У кожній з міжнародних організацій є свої завдання та критерії у процесі здійснення спостереження. Так, РЄ визначила для здійснення спосте-

реження наступні критерії оцінки виборчого процесу:

- неупередженість організаційних структур з проведення виборів до всіх політичних партій, які в них беруть участь;
- відсутність обмежень для громадян і кандидатів щодо участі у виборах;
- свобода політичної діяльності для партій відповідно із законом;
- відсутність обмежень доступу партій до ЗМІ;
- можливість для виборців голосувати вільно, відповідно до закону, відсутність тиску на виборців;
- організація і проведення виборів та підрахунку голосів повинні відповідати критеріям, які дають змогу уникнути фальсифікацій та забезпечують вільне і справедливе обрання¹⁷.

Основні зобов'язання ОБСЄ з приводу виборів містяться в Копенгагенському документі 1990 р., у п. 8 якого йдеться про прагнення: держав-учасниць за допомогою присутності спостерігачів (іноземних, національних) підвищити авторитетність виборчого процесу без втручання в його перебіг; здійснювати спостереження в рамках національних законів і не тільки на загальнонаціональному, а й місцевому рівнях¹⁸. Рекомендації зводяться до наступного: проводити вільні вибори через установлені проміжки часу; дозволити народу обирати цілком хоча б одну палату законодавчого органу; гарантувати загальність і рівність виборчого права; забезпечити право громадян обіймати політичні посади; забезпечити право засновувати політичні партії та можливість цим партіям змагатися на основі рівності перед законом і чинною владою; забезпечити можливість проведення передвиборчих кампаній в атмосфері свободи та рівності, без використання адміністративного впливу, насильства, погроз або страху помсти стосовно партій або виборців; забезпечити безперешкодний доступ до ЗМІ на підставі відсутності дискримінації; забезпечити дотримання таємниці голосування, чесний підрахунок голосів і чесне та своєчасне інформування громадськості про результати виборчого процесу; забезпечити своєчасний вступ на посаду кандидатів, що набрали достатню кількість голосів, і їхньої можливості залишатися на посаді, поки не мине визначений термін перебування при владі.

Стосовно спостереження від Міжпарламентської Асамблеї СНД складно виокремити критерії спостереження, оскільки їх не виділяють у Конвенції СНД¹⁹ та Положенні про спостереження²⁰. Проте фахівцями з виборів від СНД напрацьовані принципи спостереження, які М.А. Сарсембаєв, особистий представник Голови ОБСЄ з виборчих питань, визнав за доцільне включити в документи ОБСЄ і ШОС²¹. Вони містяться в проекті Рекомендацій для міжнародних спостерігачів СНД із спостереження за виборами й референдумами, прийня-

тими на засіданні МПА держав – учасників СНД 2 грудня 2009 р.: принцип поваги національного суверенітету, принцип відкритості, принцип універсальності, принцип взаємності, принцип професіоналізму, принцип неупередженості, принцип надання дієвої допомоги. А от організаційні засади, повноваження діяльності міжнародних спостерігачів виписані чітко та вичерпно (ст. 15), і, зокрема, дотримання принципів політичної нейтральності, неупередженості, відмови від висловлення будь-якої думки про переваги тих чи інших учасників виборчого процесу, хоча останнє не відповідає міжнародним стандартам. Венеціанська комісія вказала на ймовірність зловживань наданою можливістю анулювати акредитацію міжнародних спостерігачів, обмежити їх права з міркувань національної безпеки та обмежити право доступу національних спостерігачів до документів, зазначених у законі про вибори (ст. 14 п. 3.а)²².

Російські фахівці стверджують про наявність двох інститутів, двох шкіл міжнародного спостереження – західної та східної, які базуються на відповідних правових системах – англо-саксонській (базований на прецедентному праві) і романо-германській (заснованій на законодавчих актах). Учені доводять, що недоліки західної системи випливають з відсутності кодифікації, архаїчності форм закріплення права та можливості «подвійних стандартів» при оцінці легітимності виборів, оскільки відсутній єдиний документ щодо принципів і організації виборів²³. Натомість, у рамках СНД прийняті Рекомендації для міжнародних спостерігачів СНД із спостереження за виборами і референдумами та Положення про Місію спостерігачів від СНД²⁴, діє також Конвенція про стандарти демократичних виборів, виборчих прав і свобод у державах-учасниках СНД²⁵. Погоджуючись з необхідністю прийняття європейського/міжнародного єдиного документа щодо виборів, який би мав юридичну, а не політичну обов'язковість (така робота ведеться), зауважимо, що вказана вище Конвенція СНД чинна для держав, які її не тільки підписали, а й ратифікували – тобто тільки для Вірменії, Киргизстану, Молдови, Росії, Таджикистану та України²⁶, а отже, вона не є міжнародно-правовим стандартом. На цю обставину вказує також А. В. Жилияев: «Принцип про можливість здійснення міжнародного спостереження за виборами може бути визнаний стандартом лише за формою, бо за змістом таким не є, оскільки приєдналася до неї невелика кількість держав»²⁷. Конвенцією СНД про права й основні свободи людини 1995 р.²⁸ взагалі не керуються на практиці, а звертаються до стандартів РЄ, які є основними навіть для Росії. Щодо відсутності юридично-обов'язкових принципів спостереження від ОБСЄ/БДПЛ зауважимо, що саме ця обставина дає змогу цій організації, на відміну від інших, оперативно реагувати на будь-які порушення права лю-

дини на вибори та пов'язані з ним інші права. Дотримання ж на практиці принципів політичних документів, які лежать в основі її діяльності, є значно ефективнішим, аніж деяких міжнародно-правових. Доцільність спостереження, й міжнародного зокрема, вже ні в кого не викликає заперечень, його необхідність визнають представники двох підходів, оскільки представники іноземних, міжнародних організацій гарантують ступінь легальності проведення національних виборів, добросовісність виконання міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення прав громадян обирати і бути обраними.

Аналізуючи низку резолюцій ГА ООН²⁹ щодо поваги принципів національного суверенітету та невтручання у внутрішні справи держав упродовж виборів, В. Чуров оперує поняттям «принцип «суверенної демократії»», хоча в резолюціях йдеться про «принцип «національного суверенітету»», тобто, на наш погляд, відбувається підміна різних за значенням понять. Він також критикує нову позицію ООН, згідно якої пріоритет надається виборам як елементу заохочення й захисту прав людини, а не елементу «національного суверенітету», хоча й підтверджується право народів визначати методи й створювати інститути, пов'язані з процесом виборів. Проте визнаний фахівець з виборчих процесів і не заперечує, що співвідношення державного суверенітету й міжнародних зобов'язань у сфері громадянських прав стосується питання про суверенну демократію тільки на його погляд.

Аналізуючи спостереження з погляду «суверенної демократії» Голова ЦВК РФ порівнює місії спостереження СНД і БДПЛ/ОБСЄ з погляду легітимності мандата на спостереження, його змісту та технічного забезпечення. Урядовець доходить висновку, що формальні процедури при визначенні мандата дотримані повністю тільки для місії спостереження СНД. За змістом значно ширшим є мандат місії БДПЛ ОБСЄ, але основна відмінність між ними полягає у ствердженні чи відкиданні принципу «суверенної демократії» для спостереження. Дотримання цього принципу для місії СНД означає ретельне спостереження за організацією виборів на всіх етапах, залишаючи прийняття рішень щодо рекомендацій за відповідними органами СНД і суверенних держав, врахування місцевих і національних особливостей та звичаїв, правил поведінки й взаємин з державними органами країни проведення виборів³⁰. Місія БДПЛ теж враховує національні особливості й керується іноді політичною доцільністю, проте відкидає принцип суверенної демократії як такий. Щодо технічного забезпечення мандата незаперечним є факт вищої якості, розробленості, інформаційної насиченості та структурованості довідників-інструкцій для короткострокових спостерігачів місії БДПЛ та її анкет, які дають змогу точніше оцінити процедуру виборів. Критикованою є наявність інформації, що має ха-

раक्टर політичних оцінок і занадто високі вимоги до підготовки спостерігача та звужує можливість участі осіб політичного рівня – парламентарів і посадовців у короткостроковому спостереженні. У сфері логістики можливості мандатів майже однакові (на рівні стандартів БДПШЛ). Станом на 2009 р. погляди В. Чурова дещо змінилися в бік заперечення міжнародного спостереження як елемента електоральної легітимації, оскільки, на його думку, легітимність влади визначає сам народ, і це винятково внутрішня справа держави. Як бачимо, після спроби низки «кольорових революцій» на пострадянському просторі під час виборів на перший план виходить реалізація концепції «реального суверенітету» у напрямку обмеження легітимаційних можливостей міжнародних організацій. У такий спосіб відкинуто теоретико-практичні напрацювання щодо міжнародної легітимації влади за останні тридцять років і повертається бачення, яке було характерне у сфері виборчих процесів доби «холодної війни». Бо як інакше пояснити міркування, що «інститут спостереження за виборами практично ніяк не пов'язаний із суверенітетом або поняттями визнання чи невизнання легітимності держави ... і тим паче, інститут міжнародного спостереження ніяк не пов'язаний з легітимністю виборів, легітимністю влади»³¹? Тобто виразним є прагнення применшити значення спостереження від міжнародних організацій для міжнародної легітимації виборів, щонайменше, на пострадянському просторі, обмежити його спостереженням від євразійських організацій (СНД, ШОС) як більш «лояльних» до їхніх членів і дотримання прав людини³². Надалі, можливо, й взагалі поступово відмовитися від спостереження з боку ОБСЄ як такого, що надто «прискіпливо» здійснює спостереження. Насамкінець це може призвести до «самоліквідації» інституту міжнародного спостереження.

Отже, концепції «реального суверенітету» та «суверенної демократії» обґрунтовують можливість побудови та розвитку демократичних політичних систем незалежних держав самостійно, без контролю електоральних і референдних процесів міжнародною спільнотою, применшуючи значення міжнародного спостереження від міжнародних організацій для легітимації влади відповідно до демократизаційних процесів, готують ґрунт для упередження одержання влади під час виборів шляхом «кольорових революцій».

¹ Кокошин А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе / Кокошин Андрей Афанасьевич / Предисловие академика РАН Г.Н. Осипова и генерал-полковника В.Я. Потапова. Издание 3-е, дополненное и расширенное / Научный редактор к.и.н. Долгополова Н.А. – М. : Изд. Европа, 2006. – 80 с.

² Текст выступления президента РФ Владимира Путина перед депутатами Федерального Собрания в Кремле 25 апреля 2005 г. [Электронный ресурс] // Российская газета. Федеральный выпуск № 3755. – 2005. – 26 апреля. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2005/04/26/prezident.html>.

³ Завершинский К. Ф. Символические структуры политической легитимации : дис. ... докт. полит. наук: 23.00.01 [Текст] / Завершинский Константин Федорович. – Санкт-Петербург, 2003. – 314 с.

⁴ Там само. – С. 241.

⁵ Сурков В. Национализация будущего [Электронный ресурс] / Владислав Сурков // Эксперт. – № 43 (537). – 2006. – 20 ноября. – Режим доступа: <http://wap.liberal.borda.ru/?1-0-30-00000330-000-0-0-1184133266>.

⁶ Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века [Текст] / Центр исследований постиндустриального общества / Под ред. и вступ. статья В. Л. Иноземцева. – М. : Издательство «Европа», 2010. – С. 297.

⁷ Там само. – С. 283-285.

⁸ Там само. – С. 291.

⁹ Ваше мнение? 30.05.2007. А. Голов: Дружественные и недружественные страны для россиян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.levada.ru/press/2007053003.html>.

¹⁰ Ваше мнение? Россияне о выборах в Думу 2000-2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.levada.ru/press/2011091301.html>; Ваше мнение? Россияне о президентских выборах 2000-2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.levada.ru/press/2011091601.html>.

¹¹ Sakwa R. Surkov: dark prince of the Kremlin [Electronic resource] / Richard Sakwa // oD-Russia Post Soviet world. – 2011. – 7 April. – Available at: <http://www.opendemocracy.net/od-russia/richard-sakwa/surkov-dark-prince-of-kremlin>.

¹² Центр исследования конституционно-правовых основ суверенной демократии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sd.csu.ru/>.

¹³ Чуров В. Суверенная демократия и выборы [Электронный ресурс] / Владимир Чуров // Российская газета (федеральный выпуск). – 2007. – № 4329 от 30 марта. – Режим доступа: <http://www.iacis.ru/html/?id=86>.

¹⁴ Декларация принципов международного наблюдения за выборами 27 октября 2005 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/odihr/elections/16937>.

¹⁵ UN DPA. A/RES/46/137 Enhancing the effectiveness soft heprinciple of periodic and genuine elections; UN DPA. A/RES/48/123 Alternative approaches and ways and means within the United Nations System for improving the effective enjoyment of human rights and fundamental freedoms; UN DPA. A/RES/48/124 Respect for the principles of national sovereignty and

non-interference in the internal affairs of States in their electoral processes.

¹⁶ Гарбер Л. Свободные и справедливые выборы. Международное законодательство и практика [Электронный ресурс] / Ларри Гарбер // http://www.democracy.ru/library/articles/1998-18_r1-r41/page2.html.

¹⁷ CDL-AD (2002) 023rev. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, adopted by the Venice Commission at its 52nd session (Venice, 18-19 October 2002).

¹⁸ Документ Копенгагенского совещания конференции по человеческому измерению СБСЕ, 5-29 июня 1990 г. [Текст]. – М. : Международные отношения, 1990. – 40 с.

¹⁹ Конвенция о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках СНГ [Электронный ресурс] // Вестник ЦИК РФ. – 2003. – № 9. – С. 129-142. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1312>.

²⁰ Положение о Миссии наблюдателей от СНГ на президентских и парламентских выборах, а также референдумах в государствах-участниках Содружества Независимых Государств. Утверждено Решением Совета министров иностранных дел СНГ от 26 марта 2004 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cikrf.ru/international/docs/ispolkom.html>.

²¹ Исполнительный комитет СНГ. Пути совершенствования деятельности миссии наблюдателей от СНГ на выборах в государствах-участниках содружества. Материалы «круглого стола» (28 апреля 2010 года, г. Минск) / Ред. коллегия: В. Г. Гаркун и др. – Минск, 2010. – С. 30.

²² CDL-AD(2007)007 Opinion on the Convention on the Standards of Democratic Elections, Electoral Rights and Freedoms in the Member States of the Commonwealth of Independent States adopted by the Venice Commission at its 70th plenary session (Venice, 16-17 March 2007).

²³ Трунов И.Л. Выборы президента Казахстана, юридические проблемы наблюдения международными миссиями [Текст] / И.Л. Трунов, И.Б. Борисов // Право и политика. – 2006. – № 1. – С. 6.

²⁴ Рекомендации для международных наблюдателей Содружества Независимых Государств по наблюдению за выборами, принятых Межпарламентской Ассамблеей государств-участников Содружества Независимых Государств 7 декабря 2002 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cikrf.ru/international/docs/ispolkom.html>

²⁵ Конвенция о стандартах демократических выборов...

²⁶ Сведения о ратификации документов, принятых в рамках СНГ в 1991 – 2012 годах (действующих по состоянию на 27 марта 2012 г.) // Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reports/rat/sved>.

²⁷ Жилиев А.В. Правовые и организационные основы осуществления иностранного (международного) наблюдения за выборами в Российской Федерации: дис. ... канд.юр.наук: 12.00.02 [Текст] / Жилиев Артур Валерьевич. – Омск, 2006. – С. 47.

²⁸ Конвенция Содружества независимых государств о правах и основных свободах человека от 26 мая 1995 г. [00451]. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=451>.

²⁹ UN DPA. A/RES/46/130 Respect for the principles of national sovereignty and non-interference in the internal affairs of States in their electoral processes; UN DPA. A/RES/47/130 Respect for the principles of national sovereignty and non-interference in the internal affairs of States in their electoral processes; UN DPA. A/RES/48/124 Respect for the principles of national sovereignty and non-interference in the internal affairs of States in their electoral processes.

³⁰ Чуров В. Суверенная демократия и выборы...

³¹ Интервью Председателя Центральной избирательной комиссии Российской Федерации В.Е. Чурова программе «Мировая политика» радиостанции «Голос России» от 15 декабря 2009 года. – [Электронный ресурс]. – http://www.cikrf.ru/newsite/news/actual/2009/12/16/int_churov.jsp.

³² Чуров В. Стандартидемократії і реалії їх впровадження [Текст] / Володимир Чуров // Вісник ЦВК України. – 2011. – № 1(20). – С. 44-53.